

ЁҒОЧ ЎЙМАКОРЛИГИ РИВОЖЛАНИШ ТАРИХИ

*Namangan viloyati tarixi va
madaniyati davlat muzeyi ilmiy xodimi:*

Muxamadiy M

Ёғоч ўймакорлиги ўзбек халқ амалий безак санъатининг кенг тарқалган бир тури. Бунда бирор нақш ёки тасвир тахта ёки ёғоч буюмларга чизиб, кесиб, ўйиб ишланади. Бадий санъатнинг бу тури деярли барча халқларда бўлиб, қадимий шарқда антик дунё мамлакатлари архитектурасида кенг ишлатилган. Асрлар давомида Европа ва Осиё мамлакатларида ёғоч ўймакорлигининг ривожланиб ўзига ҳос бадий услублар келиб чиққан. Шу сингари Ўрта Осиёда ҳам ёғоч ўймакорлиги қадимдан ривожланиб кишиларнинг уй рўзғор буюмларида ва архитектурасида жуда кенг қўлланилган. Бу ўймакорлик қадимий архитектуранинг эшик, дераза, устунлар, ҳар хил тўсин, стол, хонтахта, кутича, рамка, қаламдон ва бошқа буюмларни безашда ишлатилиб келинган.

VII асрнинг охиригача маҳаллий ўзбек халқи ичида ёғоч ўймакорлик тез сураатлар билан ривожланган эди.

XI–XII асрларда халқ амалий саънати янада гуркираб ривожланди. Мураккаб нақш тури бўлган геометрик нақш, яъни гириҳ нақши безакда етакчи ўринни эгаллади. Масалан XII асрга оид ёғоч ўймакорлиги намунаси Самарқанддаги Шоҳи–Зинда деворининг орасидан топилган бўлиб, у ўзининг бадий нафис ва табиий ишланганлиги билан кишини лол қолдиради.

XIX ва XX асрларда ёғоч ўймакорлиги, мисгарлик, наққошлик ва бошқа санъат турлари ривожланиб ҳар бир шаҳарнинг ўзига ҳос ёғоч ўймакорлиги пайдо бўлди. Қўқондаги Худоёрхон саройи, Тошкентдаги



Н.К.Романовларнинг саройи, Кувадаги Зайниддинбойнинг уйи, Марғилондаги Саидахмадхўжа мадрасаси, Бухородаги Ситораи Моҳи Хоса ва бошқаларда ажойиб ёғоч ўймакорлиги намуналари яратилди.

Ўзбек халқининг энг кўзга ташланган усталаридан Олимжон Қосимжонов (1878-1942), Сулаймон Хўжаев (1866 1946), Мақсуд Қосимов ва бошқалар ажойиб намуналани яратдилар. Улар ўзига ҳос ёғоч ўймакорлиги мактаблари яратиб ажойиб шогирдлар етиштирдилар.

Ёғоч ўймакорлигининг ўзига ҳос турли услуб ва усуллари бор.

Масалан, Марғилон ёғоч ўймакорлигини чуқур заминли ясси ўймани кўллаб келганлар.

Кўқон ўймакорлиги эса калта бўртмали, ясси ўйма ишлатганлар.

Тошкентда эса нақш билан қонланган ясси бўртмали, заминсиз чизма ёғоч ўймакорлиги кенг тарқалган.

Ҳива ёғоч ўймакорлиги ўймасининг монументаллиги, ёғоч табиий рангини сақлаб қолиши билан бошқалардан фарқланади.

Бухоро ёғоч ўймакорлиги эса ўйма нақшнинг жозибадорлиги, жимжима нақшларни олтин, кумуш суви билан безатилиши, нақш заминида ранглардан фойдаланиши билан ажралиб туради.

Тош ва Суяк ўймакорлиги санъати

Тош ўймакорлиги халқ амалий безак санъатининг ноёб турларидан бири. Бу санъат кишидан истеъдод ва интилишдан ташқари меҳнатсеварлик ва ғоятда зўр сабр-тоқат талаб қилади. Бу санъатни тоштарошлик ва сангтарошлик деб ҳам юритилади. Тош ўймакорлиги тошни ўйиб, йўниб, нақш ёки бирор тасвир ишлаш касбидир. Тошни ўйиб ишлашнинг чизиқли ўйма, занжира ўйма, панжарасимон ўйма ва ҳажмли ўйма турлари бор. Тош ўймакорлигида ишлатиладиган материаллар ўрни, ўртача қаттиқликдаги ва қаттиқ тошлар ишлатилади. Юмшоқ тошларга жипстош, талькохлорит,





оҳактош, ўртача қаттиқликдаги тошлар оникс, порфир, оҳакли мрамор, мрамор ва қаттиқ тошларга лазурит, амозон, атаг, малахит, жадент, нефрит, яшма ва бошқалар киради. Бу тошлардан қозон, кўза, лаган, пиёла, ҳайкалча ва ҳайкаллар тайёрланади. Кўза, лаган, намоён ва бошқаларга ўйиб ўсимликсимон, геометрик рамзий нақшлар ҳамда сюжетли расмлар ўйиб ишланади. Жумҳуриятимиздаги водий ва тоғлар узоқ инсоният таракқиётидаги ўтмишда моддий маданиятнинг ўчоғи ҳисобланган.

Тош ўймакорлиги санъати гуллаб яшнамоқда, қўлигул усталар Р.Обидов, А.Болтаев, З.Худайберганов, Ҳ.Раҳимов, Б.Давлатов, А.Бекжонов, К.Полвонов, З.Абдулов, К.Рўзметов, Жалол Жўраев, Абдурахмон Турдиев, Бақо Камолов, Бобоназар Жабборов, Абдулла Ҳайитов, Салимжон Ҳамидов ва бошқалар яратган асарлар халққа хизмат қилмоқда. Тош ўймакорлик санъати ноёб санъат тури бўлиб, янги замон нафаси билан янгича жило ҳамда янгича гўзаллик касб этиши шубҳасиздир.

Суяк ўймакорлиги.

Ўзбекистон халқ амалий безак санъати ичида суяк ўймакорлиги ҳам санъатнинг турлари каби тез суръатлар билан ривожланмоқда. Суяк ўймакорлиги Ўзбекистонда санъатнинг энг ёш туридир. суяк ўймакорлиги Ҳиндистон, Ёқутистон, Африка, Хитой, умуман шарқ мамлакатларида юксак даражада ривожланган.

Суяк ўймакорлиги жуда қадимий санъат, бунини ҳар хил археологик топилмалар тасдиқлайди. Ўрта Осиёда суяк ўймакорлиги географик шароит туфайли ривожланмаган. Аммо халқ амалий санъатининг бошқа турларида (пичоқчиликда) қўлланилган. Булар оддий суяклардан (қорамолнинг, эчкининг суякларидан) ишланган.

Ўзбекистонда суяк ўймакорлиги 1959 йили кириб келди. Ўзбекистонда ягона ёғоч ўймакор ва суяк ўймакор уста Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими Ортиқ Файзуллаевдир.



Ортиқ Файзуллаев ёғоч ўймакорлиги билангина шуғулланмай, ўзбек ўймакорлари орасида биринчи бўлиб ёғоч ўймакорлигини ҳам чуқур ўрганди. У Москва, Киев музейлари ва фабрикаларига бориб, суяк ўймакорлигини ўрганиб келди.

Суяк ўймакорлигида, – дейди Ортиқ Файзуллаев, – “Мамонт тиши”, “Морж тиши”, “Фил суяги”, “Мол суяги” ва шохлари, отнинг суяги ва бошқа хайвон суяклари ишлатилади.

Санъаткор яратган асарлар Япония, Германия, Польша, Туркия, Финландия каби чет эллардаги халқаро кўргазмаларда намоиш қилинган.

Ёғоч ўймакорлигининг ўзига хос тури ва усуллари бор. Масалан: Хива ёғоч ўймакорлигининг монументанлиги, ёғоч табиий рангини сақлаб қолиш билан бошқалардан фарқланади.

Бухоро ёғоч ўймакорлиги эса ўйма нақшнинг жозибадорлиги, жим-жима нақшлари олтин, кумуш суви билан безатилиши, нақш заминида ранглардан фойдаланиш билан фарқ қилади. Марғилон ёғоч, ўймакорлиги чиқиш залини ясси ўймани қўллаб келган.

Қўқон ўймакорлиги эса нақшни бўртмали ясси ўйма ишлаган. Тошкентда эса нақш билан қопланган ясси бўртмали, заминсиз чизма ёғоч ўймакорлиги кенг тарқалган.

Тошкент ёғоч ўймакорлик мактаби. Бу мактабга мансуб усталар ўйма нақшларни 1-2 қават қилиб ўядилар, кейинги лой ишларида эса уч қаватли ўймалар бажаришга ўтмоқдалар. Композиция жихатдан ўртага чуқурликда ўйилиб, ўсимликсимон, геометрик, гулли грих, хаттоки рамзий нақшлар бошладилар. Пардознинг ҳамма турларини қўллайдилар. Улар кўпинча ёнғоқ, чинор, ёғочларни ишлатадилар. Тошкент усталари рельеф юзасига озгина ранг бериб рельефни ўзини чоплайдилар.

Хива ёғоч ўймакорлиги мактаби бошқа мактабларга қараганда, ўйма нақшларнинг майдалиги, нозиклиги, заминининг камлиги, нақшларнинг



зичлиги ҳамда бадиий тузилиши жихатидан ўйноқлиги, яъни новдаларни спиралсимон ишланиб ажойиб шакллар ҳосил қилиши билан фарқ қилади. Хива ўймакорлиги усталари кўпинча қайрағоч, терак ва чинор ёғочларни кўпроқ ишлатадилар. Улар ёғоч рангини табиийлигини сақлаган ҳолда юзасига ва заминига тахта, зиғир ёғи берадилар. Хива ёғоч ўймакорлиги мактаби ўзининг монументилилиги билан машхурдир.

Кўқон ва Фарғона ёғоч ўймакорлиги мактаби.

Кўқон усталари қошига, курси, расм ва бошқалардан калта бўртмали ясси ўймани, каргори услубда ишлатиб келиб, архитектурада эшик, устунларга йирик чуқур нақшлар ўрнатиб ўзгача мактаб яратдилар. Бу мактаблар ўймаларнинг манументилилиги билан фарқ қилади.

Кўқон ёғоч ўймакорлиги мактаби терак, ёғоч ва бўк материалларидан кўпинча фойдаланадилар. Усталар ўйилган рельефнинг фақат юзига тўқроқ ранг бериб кейин лаклайдилар.

Марғилон ёғоч ўймакорлик мактаби ўзига хос миллий кўринишга эга бўлиб ўйманинг чуқур заминли ясси қўллайдилар. Кейинги вақтда Марғилон усталари биноларни ёғоч ўймакорлиги билан безашда пайия ишлар қилдилар.

Ўзбек халқ амалий безак санъатининг энг кенг тарқалган турларидан бири кандакорликдир. Кандакорлик деганда металдан ясалган бадиий буюмларга ўйиб ёки бўрттик қилиб нақш ишлаш тушунилади.

Ўрта Осиё шаҳарларида кандакорлик санъати ўзининг қадимийлиги билан кулолчиликдан кейин иккичи ўринда туради.

Кандакорлик санъати рамзий ифодаларни янги услублари ҳамда ғояларни тарқатиш манбаи бўлиб хизмат қилган. Махалий усталар олтин, кумуш, жез, мис ва бошқа металллардан ҳар хил буюмлар ясаганлар. Қадимги ва илк ўрта аср кандакорликти асосан талланган кумуш буюмларда ўз ифодасини топди.

XI asrdan boшлаб кандакорлик махсулотларини мис ҳамда II аср бошларидан биринчи (махсус мис топилмаси) тўғнағичлар Миср, Ўрта ер денгизи, Месопатамия, Ҳиндистон, Ўрта Осиёда кенг тарқалганлиги аниқланган. Тўғнағичларда кичик-кичик воқеалар, хайвон ва бошқа нарсалар тасвирланган. Жумладан Фарғонада топилган маросим қозони 1 минг йилликнинг ўрталарида кандакорлик «хайвонот услуби» ривож топганлигини исботлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. М. Прица «Тошкент ганчкорлиги»
Бадий адабиётлар нашриёти. 1960 йил.
2. С.Булатов. Ўзбекистон санъати тарихи. Тошкент 1991 йил.
3. Т.Абдуллаев XIX-XX асрларда Ўзбекистон кандакорлик санъати. Тошкент 1994 йил.
4. Р.Хасанов. Амалий безак санъати методикаси. Тошкент 2003 йил.





**Ilm fan taraqqiyotida raqamli iqtisodiyot va
zamonaviy ta'limning o'rni hamda rivojlanish omillari**

